

KLÍMAVÁLTOZÁS ÉS EMBERI JOGOK*

A tudományos konszenzus ma már egyértelmű. A fosszilis energiahordozók elégetésekor, illetve más emberi tevékenységek következményeképpen fel szabaduló szén-dioxid és más üvegházhatású gázok felhalmozódnak a légkörben és a globális átlaghőmérséklet emelkedését okozzák.¹ Mindez már kezdi éreztetni a hatását. 2005. a valaha mért legforróbb év volt. A mérések 1860-as indulása óta rögzített huszonegy legmelegebb év közül húsz az utóbbi huszonöt évben volt. Az északi sarkvidék állandó jégtakarója olvad.² A gleccserek világszerte visszahúzódnak.³ 2030-ra már nem lesz egyetlen gleccser sem a Gleccser Nemzeti Parkban (Glacier National Park). Ahogy a föld felmelegszik, az ökoszisztémák világszerte megváltoznak. A sajátos klimatikus viszonyokhoz évezredek alatt alkalmazkodott fajok lakhelye olyan drasztikusan változik, hogy az a pusztítást is veszélyezteti. Az északi sarki jégtakaró olvadása miatt a jegesmedvéket – egy olyan faj képviselőit, amely távolabb nem is lehetne az emberi tevékenységének központjaitól – a kihalás fenyegeti.⁴ És a baj ennél sokkal nagyobb. A kutatók becslései szerint a klímaváltozás a század közepére a jelenleg élő fajok egynegyedének kihalását okozza.⁵

A szó szoros értelmében nem maradt egyetlen talpalatnyi terület sem a földön, amely érintetlen maradhatna az emberi tevékenység hatásaitól. Bill McKibben szavaival élve a „természet végének” szemtanúi vagyunk.⁶

Ha tovább folytatjuk jelenlegi gyakorlatunkat, a következő évtizedek növekvő aszályokat, egyre komolyabb viharokat, a trópusi betegségek elterjedését és emberek nagy tömegeinek elvándorlását hozzák, ahogy az alacsonyan fekvő tengerparti területeket elöntik a megáradó tengerek.⁷ Mivel jelentős időeltolódás van a hőcsapdhatást eredményező gázoknak a légkörben történő felhalmozódása és az új egyensúly létrejötte között, már most sokkal több kárt okoztunk, mint gondolnánk.⁸ Még legalább egy évszázad telik el, mire az eddig a levegőbe pumpált üvegházhatású gázok teljes hatását érzékelni fogjuk.⁹ Jim Hansen, a NASA vezető klímakutatója szerint „forráspontoz” érkeztünk.¹⁰ Ha az üvegházhatású gázok kibocsátását a jelenlegi ütemben folytatjuk még egy évtizedig, elérhetjük azt a kritikus pontot, ahonnan nem lehet visszafordulni, a

visszacatolási kör működésbe lép, és a „pusztító következmények” elkerülése lehetetlenné válik.¹¹ Valójában ezzel egy új bolygót teremtünk, teljesen különbözőt attól, amelyben az emberi civilizáció az elmúlt tízezer évben fejlődött.

Bizonyos értelemben ez az emberiség egészének ügye. Más oldalról viszont ez a krízis a bűnösség és a sebezhetőség tekintetében megoszt bennünket. A világ tehetősei felelősek a mostanra felhalmozódott üvegházhatású gázok nagy részének kibocsátásáért, és mégis a nélkülözőknek kell elviselniük azok hatásának oroszlánrészét.¹² Például az Egyesült Államok, amely a föld lakosságának mindössze 5 százalékát adja, az üvegházhatású gázok kibocsátásának 28 százalékáért felelős. Ugyanakkor a tengerszint-emelkedésre legérzékenyebb és az aszálytól leginkább sújtott területek a fejlődő országokban találhatók.¹³ Ráadásul a világ szegényeinek mindig kevesebb forrás áll rendelkezésére a bekövetkezett elemi csapások kezelésére.

A Katrina hurrikán akár az eljövendő események egyetlen ízelítőjének is tekinthető. Nem azért, mintha maga a hurrikán közvetlenül a globális felmelegedés következménye lett volna vagy az szükségszerűen pusztítóbbá tette volna a hatását. Lehet, hogy így történt, de ezt soha nem fogjuk biztosan tudni. A lényeg inkább az, hogy a globális klímaváltozás súlyosabb viharokat és emelkedő tengerszintet idéz elő az elkövetkezendő évtizedekben, és a Katrina okozta elemi csapás olyan jelenség, amelyet egyre gyakrabban tapasztalunk majd világszerte.¹⁴ A legnagyobb lecke, amit a Katrinától kaptunk, az, hogy amikor a katasztrófa lesújt és a meglévő infrastruktúra elégtelen, azok fognak leginkább szenvedni, akiknek kevés hatalom és erőforrás jutott.

A tengerszint-emelkedésre vonatkozó elképzelések különösen kijózanítóak. A legutóbbi IPCC-jelentés 15 és 60 centiméter közötti tengerszint-emelkedést jósol az évszázad végére, ami pusztító következménnyel jár emberek millióira nézve. A tengerszint 45 centiméteres emelkedése megduplázza a vihar okozta árhullámoktól fenyegetett emberek számát, évi 46 millióról 92 millióra.¹⁵ De ez még sokkal rosszabb is lehet. Az IPCC jóslatai nem veszik számításba azt, hogy a felmelegedés kiválthatja a grönlandi és antarktiszi jégtakaró hirtelen, kiszámítha-

* Amy Sinden *Climate Change and Human Rights* című írásának fordítását a szerző engedélyével közöljük.

tatlan olvadását is.¹⁶ Csak az elmúlt néhány évben figyeltek fel a kutatók olyan visszacsatolási folyamatokra, amelyek a sarki jég sokkal gyorsabb olvadását okozzák, mint azt bárki is képzelte volna tíz évvel ezelőtt. Mostanra komoly aggodalmak merültek fel azzal kapcsolatban, hogy Grönland és az Antarktisz vastag jégtakarója hirtelen megolvadva összeroskadhat és a tengerbe csúszhat, ami drámai és valószínűleg azonnali, 3 és 6 méter közötti, végső esetben akár 24 métert is elérő tengerszint-emelkedést is okozhat.¹⁷ A tengerszint ilyen arányú emelkedése emberek millióit pusztíthatja el vagy teheti földönfutóvá. Az emberiség jelentős része ugyanis alacsony fekvő tengerparti területeken él. Nehezíti a helyzetet, hogy a Föld lakossága legszegényebb csoportjainak jó része közéjük tartozik. A tenger szintjének 6 méternyi emelkedése Indonéziában és Malajziában 23 millió, Bangladesben 24 millió, Indiában 46 millió, Kínában 96 millió ember elvándorlását okozná.¹⁸ És ez még csak 6 méter. 24 méternél a dolgok sokkal rosszabbra fordulnak. Összehasonlításként idézzük fel, hogy a Katrina hurrikán 2 millió embert űzött el lakhelyéről, ráadásul mindez a világ leggazdagabb nemzetét sújtotta.

Egy hatalmas kísérletet végzünk azon a bolygón, amely az egyetlen lakhelyünk. Egy olyan kísérletet, amely ha ellenőrzés nélkül folyik, valószínűleg drámai módon és visszafordíthatatlanul átforgalmazza az egész bolygót, megváltoztatva azokat az ökoszisztémákat, amelyekhez mi és minden más földi faj is évezredek alatt alkalmazkodott. Ezt a tragikus örökséget hagyjuk az emberiség jövő generációira, nem is beszélve a Földön élő összes többi fajról. A globális felmelegedés talán a legmélyebb morális kérdés, amellyel az emberiségnek valaha is szembe kellett néznie. De azt mindenképpen megkockáztatom, hogy ez a XXI. század meghatározó morális kérdése – ugyanúgy, ahogy a holokauszt, az amerikai faji szegregáció, a dél-afrikai apartheid és egy sor más küzdelem a megbélyegzett csoportok elnyomását a XX. század meghatározó erkölcsi kérdésévé tette.¹⁹

A morális kérdések a jog elmélyült választ igénylik, és ahogy belépünk a XXI. századba, az emberi jogok (legalábbis retorikai szinten) a jog legjobb választát képviselik a súlyos, felfoghatatlan mértékű és szerteágazó morális vétségekre. Még egyszerűbben fogalmazva: ez a gyenge hatalmas általi kizsákmányolásának a jog eszközeivel történő legerősebb elítélése. Mint ilyen, ez volt a jog válasza a XX. szá-

zad morális kríziseire, és véleményem szerint az lehet a XXI. század esetében is.

Mindez nem pusztán légvárépítgetés. Legalább két eset ismeretes, amelyben a klímaváltozás okozta károk és az emberi jogok megsértésének kérdése összekapcsolódott. Az északi-sarki eszkimók panaszt nyújtottak be az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságához, amelyben azt állították, hogy az Egyesült Államok üvegházhatású gázkibocsátása a klímaváltozáshoz való hozzájárulásával megsértette emberi jogait.²⁰ Az afrikai Niger-delta környékén élő közösségek pedig egy nigériai bíróság előtt pert nyertek a Shell-lel és a Nigériai Nemzeti Kőolajtársasággal szemben. A panaszosok azt állították, hogy az emberi jogok megsértését jelenti a társaságok hulladék-gáz-égetéssel kapcsolatos tisztító gyakorlata, mert az hozzájárul a klímaváltozáshoz.²¹ Vajon többek-e ezek a vádak találatos retorikai ügyeskedésnél? Képes lehet-e az emberi jogi hagyomány a klímaváltozással szembeni biztonsághoz való jog igazolására? Megfelelő terjedelem híján nem tudom teljes

A MORÁLIS KÉRDÉSEK A JOG ELMÉLYÜLT VÁLASZÁT IGÉNYLIK, ÉS AHOGY BELÉPÜNK A XXI. SZÁZADBA, AZ EMBERI JOGOK (LEGALÁBBIS RETORIKAI SZINTEN) A JOG LEGJOBB VÁLASZÁT KÉPVISELIK A SÜLYOS, FELFOGHATATLAN MÉRTÉKŰ ÉS SZERTEÁGAZÓ MORÁLIS VÉTSÉGEKRE.

részletességgel és fogalmi pontossággal megfogalmazni, hogyan lehet egy ilyen jogot elvileg igazolni és hogyan működhet ez a gyakorlatban, de néhány elnagyolt észrevételt teszek azzal kapcsolatban, hogy miért van értelme a klímaváltozásról mint emberi jogi kérdésről gondolkodni. Először is az emberi jog nehezen körülhatárolható fogalmával kezdem. Mik az emberi jogok? Mi tesz valamit emberi joggá, mi különbözteti meg az

egyéb jogoktól? Meggyőződésem szerint az emberi jogok legfőbb funkciója, hogy semlegesítse a hatalom társadalmi megoszlásának egyenlőtlenségét – ami a leggyakrabban az állam és az egyén között jelentkezik.²²

Első látásra ennek nem sok köze van a globális felmelegedéshez, de azt próbálom alátámasztani, hogy a felmelegedés megfékezésére való képzetlenségünk a hatalommegoszlás egyenlőtlenségének problémájából fakad. Ezt az elképzelést írásom második részében fogom kidolgozni. Mivel a gazdasági modell vált azzá a szemüveggé, amelyen keresztül a világot látjuk, a klímaváltozást gyakran a köztudat pusztulása által kiváltott piaci válságként értelmezzük.²³ De a piaci válság csak egy részét jelenti a problémának. Van egy sokkal alapvetőbb és megoldhatatlanabb probléma is, ami a globális felmelegedés megfékezését szolgáló hatékony fellépést gátolja. Ez nem más, mint az a politikai kudarc, amely a klímaváltozást megfékező szabályozás előnyeit és

– legalábbis rövid távon – annak hátrányait látó érdekek közötti hatalmas hatalmi és erőforrásbeli különbségből fakad. Amint hatalmi, nem pedig gazdasági egyenlőtlenségként tekintünk a klímaváltozásra, belátjuk, hogy az emberi jogi hagyomány hasznos szempontokhoz juttathat minket.

EMBERI JOGOK

Az emberi jogok fogalma alá tartozónak tekintem a nemzetközi emberi jogokat és a nemzeti alkotmányokban biztosított jogokat. Bizonyos értelemben mindkettő az államon kívül és egyben afelett áll, és mindkettő eredete a felvilágosodáshoz köthető, amikor az emberi jogok eszméje először öltött testet a politikai és polgári jogok mára már megszokott és elismert listájában, amelyet az Egyesült Államokban a Bill of Rights, Franciaországban Az ember és polgár jogainak nyilatkozata foglal magába.²⁴

De mik az emberi jogok? Mi tesz egy emberi jogot emberi joggá? Mi tesz egy érdeket olyanná, hogy *emberi* jogként kelljen megvédeni, ahelyett, hogy általános jogként tekintenénk rá? Miféle funkciót töltenek be? Az emberi jogokat gyakran úgy írják le, mint amelyek az egyén autonómiájának és méltóságának védelmét szolgálják.²⁵ Azonban ez nem igazán kielégítő meghatározás, mivel nem különbözteti meg egymástól az emberi jogokat és a sérelemmel, károkozással, illetve a szerződésekkel kapcsolatos jogokat. A személyes szabadságom sérül, ahányszor csak fejbe üt valaki egy furkósbottal. Ha János üt fejbe egy bottal, akkor azt egyszerűen csak sérelemnek hívjuk. Azonban ha egy egyenruhás fickó – a mögötte álló állami hatalomnál és tekintélynél fogva – teszi ezt, akkor azt az emberi jogok megsértésének nevezzük. Ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni az emberi jogi jogcímekeket az egyéb jogcímekektől, ahhoz összekapcsolódó fogalmak szerint kell vizsgálnunk őket.²⁶ Ami azt jelenti, hogy nem pusztán az számít, hogy ki a sérelmet szenvedett, hanem az is, hogy ki okozta a sérelmet. Ami az emberi jogok megsértésében közös – ami a súlyos sérelem érzetét kelti, és ami végső soron biztosítja, hogy ilyen különleges eljárásban részesüljenek –, az az, hogy valamennyi Dávid és Góliát történet: a gyenge erős általi kizsákmányolásának története.²⁷

A felvilágosodás időszakában, amikor az emberi jogok megszülettek, a társadalom legnagyobb hatalmat összpontosító eleme az állam volt. Így tehát alapvető emberi jogaink az állam és az egyén közötti hatalmi egyenlőtlenség kiegyensúlyozását célozzák.²⁸ Például számos olyan jog, amelyet központi jelentőségűnek tartunk polgári és politikai jogi ha-

gyományunk szempontjából, az állam képviselői és a büntetőeljárások vádlottjai közötti egyenlő játékelvételek megteremtését szolgálják.²⁹ A szólásszabadságot például gyakran igazolják azzal, hogy a kormányzat tisztviselői nyilvános bírálatának lehetősége a kormányzati hatalom ellenőrzésének kulcsfontosságú eszköze.³⁰

A polgári és politikai jogok azonban nem korlátozódnak a kormányzat és az egyén közötti hatalmi egyenlőtlenségekre. Az egyenlő jogvédelem elve a polgárháború után került az Egyesült Államok Bill of Rightsába, válaszként arra, ami talán a társadalmi csoportok közötti hatalmi egyenlőtlenség legszélsőségesebb példája – a rabszolgaság intézményére. Azóta a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő jogvédelemről szóló szakaszát természetesen más megbélyegzett csoportok alávetettségének megszüntetésével kapcsolatban is alkalmazták.³¹

Az elmúlt évtizedek legkiemelkedőbb jogelméletírói közül többen is úgy értelmezték az emberi jogokat, mint amelyek a kormányzati döntéshozatali folyamatokban jelentkező, a hatalmi aszimmetria által okozott torzulások kiigazítására szolgálnak. John Hart Ely például az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának nevezetes Carolene Products ügyének lábjegyzetéből idéz, hogy azonosítson két jogilag érvényesíthető alkotmányos jogot: 1. a politikai részvétel és képviselőlet csatornáinak útjába a hatalmon lévők által állított akadályok megszüntetésére és 2. a politikai folyamatokban az előítéletesség által okozott torzulások kiigazítására vonatkozó jogot.³² Ely elemzése nagyrészt az előítéletesség torzító hatásaira koncentrál – talán azért is, mert amikor ezeket a gondolatait kifejtette, a polgári jogi mozgalmak már körülbelül egy évtizede uralták az amerikai politikai diskurzust. Ehhez hasonlóan a nagyjából ebben az időben író Ronald Dworkin is úgy tekint ezekre a jogokra, mint amelyek a demokratikus döntéshozatal torzulásainak kiigazítását szolgálják, és kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a rasszizmus és az előítéletesség milyen módon okoz torzulásokat.³³ Az a háttérben meghúzódó probléma, amely mindkét elméletet életre keltette, a hatalmi egyenlőtlenség felismerése.³⁴ Sőt az őket követő gondolkodók, mint például Bruce Ackerman és Richard Parker is, amellet érveltek, hogy ezeket az elméleteket ki kell terjeszteni más hatalmi egyenlőtlenségekre is, mint amilyen például a szegény és gazdag, illetve a politikailag erős és befolyásos kisebbségek, valamint a politikailag megosztott többségi csoportok között áll fenn.³⁵

A polgári republikánus elméletírók szintén úgy tekintenek ezekre a jogokra, mint amelyek a demokratikus folyamatokat a hatalom torzító hatása-

itól védik, s amit az alapító atyák „az egyenlőtlen erők problémájának” nevezték.³⁶ Cass Sunstein szerint a modern alkotmányelméletek „a háttérben húzódó gonosz egyoldalú felfogásán alapulnak: a források és lehetőségek elosztásakor az a csoporthoz jut előnyhöz, amely a nyers hatalom segítségével jut kormányzati támogatáshoz”.³⁷ Az emberi jogok ennek a háttérben húzódó gonosznak a semlegesítésére szolgálnak.³⁸

A közös nevező tehát a hatalmi egyenlőtlenség. Az emberi jogok pedig a társadalomban jelentkező hatalmi egyenlőtlenségek megszüntetését szolgálják. Az emberi jogi „adu” kijátszása a gyengébb csoport számára biztosítja a hatalom torzító hatásának kiegyenlítését.³⁹ Számos jog az egyén és az állam közötti hatalmi egyenlőtlenség megszüntetését szolgálja, de ez csak azért van így, mivel abban az időszakban, amikor a polgári és politikai jogi hagyományunk megszületett, az államot tekintették a legnagyobb hatalmi központnak. Az utóbbi években, ahogy a multinacionális cégek számos állam hatalmának riválisává, vagy akár meghaladóivá váltak, az emberi jogoknak a multinacionális vállalatokkal szemben való alkalmazására felhívó hangok egyre növekvő kórossá álltak össze.⁴⁰

KLÍMAVÁLTOZÁS

Ha az emberi jogok alapvetően a hatalmi egyenlőtlenség megszüntetését szolgálják, lehet-e bármilyen relevanciájuk a globális felmelegedés problematikájában? Ennek a kérdésnek a megválaszolása megköveteli tőlünk, hogy közeli pillantást vessünk a klímaváltozási krízis eredetére és okaira. Mi az a „háttérben húzódó gonosz”, ami arra ösztönzi az emberiséget, hogy olyan tevékenységet végezzen, amely súlyosan károsító, sőt egyenesen katasztrofális következményekre vezet?

A közgondolkodást jelenleg olyannyira meghatározó közgazdasági világnézet erre talál és kerek választ ad a „közlegelő tragédiájával”. Hasonló című, 1969-es híres esszéjében Garrett Hardin elmeséli egy csapat marhatartó történetét, akik egy közös tulajdonban levő réten legeltették állataikat.⁴¹ A probléma az volt, hogy mindannyiszor, amikor egy állattartó úgy döntött, hogy egy újabb marhával bővíti állományát, akkor az annak a piacon való értékesítéséből származó hasznot learatta, ugyanakkor az új állat által a közös legelőre rótt többlettelehernek csak töredékét viselte. Mivel az egyéni és közösségi terhek és hasznok között kölcsönös meg nem felelés áll fenn, az egyéni ösztönzők is eltorzulnak, és az összes szarvasmarhatartó addig szaporítja állományát,

amíg az meg nem haladja a közös legelő eltartóképességének határát. Ahogyan arra Hardin is rámutat, számos környezetszennyezési probléma átfogalmazható ezen a módon.⁴² A klímaváltozás kontextusában például az atmoszférát tekinthetjük a „közlegelőnek”, és így leírhatóvá válnak azok az eltorzult motivációk, amelyek az egyéneket arra bírják, hogy olyan tevékenységben vegyenek részt, amelyek üvegházhatású gázoknak a légkörbe pumpálásával járnak (és amelyek megakadályozzák az egyes országokat abban, hogy szabályozzák és korlátozzák az ilyen tevékenységet) – mindez a fenti példában látott jelenség újabb megjelenése.⁴³

Hardin példázata értékes meglátásokat tartalmaz, és legalább részben megmagyarázza, miért nem voltunk képesek csökkenteni az üvegházhatású gázok kibocsátását, az az által okozott veszélyekre vonatkozó, évtizedek óta rendelkezésre álló meggyőző bizonyítékok ellenére. A közgazdaságtani elmélet egyik hibája ugyanakkor, hogy az osztálytársadalmi jólét maximalizálására irányított egyoldalú figyelemmel, meglehetősen tudatosan tekint el a hatalom és a javak társadalmi szintű elosztásának tényétől.⁴⁴ Tehát a Garrett Hardin történetében szereplő állattartókról csak általános leírást kapunk, és nincsenek megkülönböztetve gazdagság, hatalom és társadalmi státusz szerint. Ennek megfelelően amikor Hardin azt javasolja, hogy a bekövetkező tragédia elkerülésére a kollektív szerződés a megfelelő eszköz – amit ő „kölcsönös megegyezésen alapuló kölcsönös korlátozásnak” nevez –, könnyen felidézhetjük a képet, amint a szarvasmarhatartók összegyűlnek valamelyik idilli New England-i városkában, és végül előállnak a legeltetési korlátozással.

De mi a helyzet akkor, ha a szarvasmarhatartók némelyike óriási ipari farmokat üzemeltető, az állományt naponta száz marhával növelő nagy vállalati konglomerátum képviselőjének bizonyul? Tudják, hogy állattenyésztési gyakorlatuk végül a közlegelő pusztulásához vezet, de a profit, amit időközben kitermelnek, olyan hatalmas, hogy nem törődnek ezzel. És ami azt illeti, ki adja el a marhákat ezeknek a marhatartóknak? Az állatkereskedők sokat vesztenének rövid távon, ha ezeket a korlátozásokat bevezetnék. Képzelnék el, hogy az állatkereskedők elkezdik meglátogatni az egyéni marhatartókat, és sok pénzt ajánlanak nekik, ha cserébe a legeltetési korlátozások ellen szavaznak. Azután megbíznak egy PR-céget, hogy indítsanak reklámkampányt, amely megmutatja, hogy a túllegeltetésnek a közlegelőt tisztító hatásáról szóló bizonyítékok „áltudományosak”. Mindez után *think-thanket* alapítanak, olyan neveken, mint például: „Emberek az Egészséges Közlegelőért”, amelyek szakértői cik-

kekben, tanulmányokban és televíziós vitaműsorokban érvelnek amellet, hogy a túllegeltetési probléma pusztán a liberális média által terjesztett hírlapi kacsa.

A lényeg az, hogy amíg nem számolunk a hatalom és az erőforrások társadalmi megoszlásával, addig csak a történet egyik részét látjuk. És a klímaváltozás kontextusában óriási hatalmi egyenlőtlenség áll fenn a klímaváltozás szabályozásának előnyeit élvező és a – legalábbis rövid távon – amiatt veszteséget szenvedő érdekek között. Azok, akiket veszteség érne, a fosszilis energiahordozók kitermeléséből és eltüzeléséből húznak hasznot. Ezek a világ leggazdagabb és leghatalmasabb vállalatai közé tartoznak. Az Exxon-Mobil 2005-ben körülbelül 328 milliárd dollár bevételt ért el, többet, mint bármely másik vállalat a világon.⁴⁵ Továbbá ez a csoport pontosan azok közé tartozik, amelyekben viszonylag egyszerű a politikai megegyezés. Kevés tagból állnak, és ezek mindegyike konkrét és jelentős gazdasági veszteségeket szenvedne el rövid távon, ha a klímaváltozást okozó tevékenységekre vonatkozó szabályozások érvénybe lépnének.⁴⁶

Másrészt azok, akik nyernének a szabályozással, nagyrészt magánszemélyek – a floridai partok lakosai, Hollandia, Banglades lakói, akik otthonát elárasztja a tenger megemelkedő vízszintje; az afrikai növénytermesztők, akik termését elpusztítja az aszály; a fejlődő világ trópusi és szubtrópusi területein élő gyermekek, akik majd megbetegszenek és meghalnak maláriában és más rovar terjesztette betegségekben; és azok az északi-sarkköri eszkimók, akik otthona már most is a megolvadt jégpáncállal együtt süllyed a tengerbe. A klímaváltozást okozó tevékenységekre vonatkozó szabályozások „nyertesei” sokan vannak szerte a világban; az érdekeiket nehéz pontos közgazdasági fogalmakkal mérni, és azok az esetek többségében csak a távolabbi jövőben lesznek érzékelhetők. Ez tipikusan az a csoport, amelyet különösen nehéz politikai szempontból megszervezni.⁴⁷ Továbbá mivel aránytalanul nagy számban élnek a fejlődő világban, nincs politikai képviselőjük a problémák zöméért felelős országokban, ahol a „vesztések” jól szervezett lobbitevékenysége és a közvéleményt félrevezető kampányai uralják a politikai teret.⁴⁸

Ami azt illeti, már a „győzteseknek” is régóta vannak „testületi” érdekei. A biztosítók egy évtizede felismerték, hogy a viharok és áradások növekvő intenzitása és súlyossága mögött tulajdonképpen a globális felmelegedés áll, így ez tehető a nyolcvanas és kilencvenes években drámaian megnövekedett biztosítói kifizetések fő felelősévé.⁴⁹ Az is látható volt, hogy az alternatív energiaipar nyerni fog

a széndioxid-kibocsátást korlátozó szabályozások életbe lépésével. Mindazonáltal egészen a legutóbbi időig ezeknek a cégeknek a közvéleményre és a politikai döntéshozatalra gyakorolt hatása eltörpült a fosszilis üzemanyagokra alapozott iparnak az erre a harcra fordítható hihetetlen mértékű vagyona és hatalma mellett.

Világos, hogy a fosszilis üzemanyaggyártás és a közösség közötti hatalmi egyenlőtlenség az Egyesült Államokban súlyos politikai válsághoz vezetett az elmúlt két évtizedben: olyan politikai válsághoz, amelyben a választott politikai képviselők szövetségi szinten a választók kifejezett akaratával ellentétes irányban jártak el. Közvetlenül a kiotói egyezmény létrejötte előtt a New York Times által végzett közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak 65 százaléka azon a véleményen volt, hogy az Egyesült Államoknak lépéseket kellene tennie saját gázkibocsátásának megfékezésére, „függetlenül attól, hogy más országok hogyan járnak el”.⁵⁰ Mindeközben alig négy hónappal korábban a szenátus 95:0 arányban fogadta el a Byrd–Hagel-féle határozati javaslatot, amely tulajdonképpen ennek ellentétét fogalmazta meg: az Egyesült Államok nem írja alá a kiotói egyezményt, amíg az nem fogalmaz meg korlátokat a fejlődő országokkal szemben is.⁵¹ És mivel az 1997-es kiotói tárgyalásokra alapozott egyezmény nem követelt azonnali korlátozásokat a fejlődő országoktól, a fenti határozati javaslat gyakorlatilag bármilyen ratifikálási kísérletet csírájában fojtott el.⁵² Az egyetlen magyarázat az amerikai nép akarata és szenátorainak szavazatai közötti drámai ellentmondásra a klímaváltozást meggátolni szándékozó korlátozások esetén veszteségeket szenvedő vállalati érdekek elsöprő hatalma és befolyása. Ezek között találjuk a szén- és olajkitermelő, valamint az autógyártó ágazatot.⁵³

Ezt a politikai válságot a fosszilis energiahordozókra alapozott ipar vezényelte félrevezető kampány súlyosbította. A nyolcvanas évek vége óta az olajtársaságok, az autógyártók és más ipari érdekeltségek számos fedőszervet hoztak létre, azzal a céllal, hogy politikai kételyeket ébresszenek a globális felmelegedést kutató tudománnyal szemben.⁵⁴ Ezek közül talán a Globális Éghajlati Szövetség (Global Climate Coalition) a legismertebb, amelyet 1989-ben hozott létre az Exxon, a General Motors, a Ford, a Shell, a Texaco, a Chevron, a Chrysler, az Amoco, az American Forest and Paper Association és még egy tucat másik nagyvállalat és nagyipari csoportosulás.⁵⁵ A szövetség megbízott egy PR-céget, az E. Bruce Harrison Company-t, amelynek korábbi sikeres ügyletei között olyanokat találunk, mint a rovarirtószergyártó-ipar képviselője az 1960-as évek elején, annak érdekében, hogy lejárassák Rachel Car-

sent és annak *Néma tavasz* című könyvét.⁵⁶ A következő évtized során a szövetség több millió dollárt költött arra a kampányra, amely komoly összeggel támogatta azokat a tudósokat, akik szkeptikusoknak adtak hangot a globális felmelegedéssel kapcsolatban. Emellett a szövetség komoly erőfeszítéseket tett a Kormányközi Klímaváltozási Bizottság (Intergovernmental Panel on Climate Change) munkájában részt vevő tudósok megrágalmazására és lejáratására. A szövetség keretében erős reklám- és lobbitevékenység folyt.⁵⁷

A szóban forgó csoportosulás 2002-ben ugyan feloszlott, de számos másik megmaradt. A Tudomány Fejlődésének Koalícióját (The Advancement of Sound Science Coalition) 1993-ban hozta létre a Phillip Morris által megbízott PR-cég, annak érdekében, hogy cáfolják és hiteltelenné tegyék a Környezetvédelmi Ügynökség (Environmental Protection Agency⁵⁸) által készített, a figyelmet a passzív dohányzás veszélyeire irányító jelentést.⁵⁹

Annak érdekében, hogy spontán, alulról jövő kezdeményezésnek tűnjön (ne pedig annak, ami valójában volt: a Phillip Morris fedőcégenek), a PR-cég azt javasolta, hogy más ügyekben is használják a céget, például a klímaváltozás kérdésével kapcsolatban. Azóta a klímaváltozási kutatások hiteltelentítésének és lejáratásának fő hangadójává váltak, jelentős anyagi támogatást kaptak az Exxontól és más energiaipari cégektől. Az Exxon-Mobil csak 2005-ben 6,8 millió dollárt fizetett olyan *think tank* vállalkozásoknak, mint például a Versenyképes Vállalat Intézet (Competitive Enterprise Institute), amely Al Gore filmjével egy időben olyan televíziós reklámfilmet készített, amelyben azt állította, hogy a széndioxid valójában kedvező a környezet számára.⁶⁰

Kétségtelen, hogy két évtized elteltével az ilyen félrevezető kampányok ereje csökkenőben van, ugyanis a Föld felmelegedésének bizonyítékait egyre nehezebb letagadni. A kilencvenes évek vége óta a nagyvállalatok, mint például a BP és a Shell, fokozatosan elpártoltak a megrögzött tagadás stratégiájától, amelyhez az Exxon-Mobil ragaszkodott a legmakacsabban.⁶¹ De még az Exxon-Mobile is változtatott némileg a hozzáállásán, s 2006-ban bejelentette, hogy nem támogatja tovább a Versenyképes Vállalat Intézetet.⁶²

Az energiafelhasználás csökkentése mindig is győzelmet ígérő ajánlat volt az üzlet és a környezetvédelem számára is, és ahogy a globális felmelegedés veszélyei egyre inkább beépülnek a közgondolkodásba, a nagyvállalatok felismerik, hogy az ener-

giafelhasználás hatékonyságának javítása PR-nyeréssel járhat.⁶³ Ahogyan a kötelező széndioxid-kibocsátási korlátozások politikai elkerülhetetlensége tagadhatatlanná válik, a nagyvállalatok egyre nagyobb számban ismerik fel – köztük a fosszilis energiahordozó-ipar képviselői közül is néhányan, hogy a széndioxid-kibocsátás csökkentése a haszon végösszegének szempontjából még kedvező is lehet.⁶⁴ Jó példája e terjedő gyakorlatnak a TXU energiaszolgáltató kivásárlása, amelynek során a vállalat nagy nyilvánosságot kapott megegyezést kötött a környezetvédő csoportokkal arról, hogy tizenegy tervezett szénbányájának terveiből nyolcat elvet. A fosszilis energiahordozó-ipar néhány meghatározó szereplője felismerte, hogy amikor a széndioxid-kibocsátás

KÉT ÉVTIZED ELTELTÉVEL AZ ILYEN FÉLREVEZETŐ KAMPÁNYOK EREJE CSÖKKENŐBEN VAN. UGYANIS A FÖLD FELMELEGEDÉSÉNEK BIZONYÍTÉKAIT EGYRE NEHEZEBB LETAGADNI.

korlátozása elkerülhetetlenül érvénybe lép, a szabályozás részletei – köztük az, hogyan osztják szét a kezdeti kvótákat az akkori kereskedelmi tervezetben – szabják meg, kik lesznek a győztesek és kik a vesztesek. Azok, akik korán támogatni kezdték a széndioxid-kibocsátás korlátozásának elvét, helyet kapnak majd a tárgyalóasztalnál, és így

könnyebben boldogulnak az egyezés megkötésekor. Ez ösztönözhetette a Duke Energyt és kilenc másik meghatározó nagyvállalatot a környezetvédelemmel foglalkozó két nem kormányzati szervezethez való csatlakozásra (Environmental Defense, Natural Resources Defense Council) annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet arra: elkerülhetetlen az országos szintű korlátozás ahhoz, hogy a széndioxid-kibocsátás a következő tizenöt év alatt 10-30 százalékkal csökkenjen.⁶⁵

Mindezen vállalati kizöldülés láttán könnyű szem elől téveszteni azt a súlyos hatalmi egyenlőtlenséget, amely továbbra is meghatározza a klímaváltozásról szóló politikai vita hátterét. A zöld útra térő vállalatokról szóló történetek egyre növekvő mértékben szövődnek bele a nagyvállalatról mint megtérő és bűneit jóvá tevő vétkekről szóló szélesebb kulturális narratívába. Akárcsak a Grincs, aki megáll a hegytetőn, hogy hallhassa a karácsonyi dalokat éneklők örömteli hangját, az újsütetű zöld vállalat is meghallotta a környezetvédelmi fohászt, és szíve a duplájára nőtt. De hiba lenne azt hinni, hogy a fosszilis energiahordozó-ipar számos szereplője által globális felmelegedés ügyében tett engedmények azt jelentenék, hogy a vállalatok hirtelen a közösség érdekeit kezdték volna képviselni.

A vállalatok célja ma is az, hogy a részvényesek rövid távú hasznát helyezték előtérbe. Még ha fel is adják szembenállásukat és leülnek a tárgyalóasz-

talhoz, elismerve a globális felmelegedés tényét és a megfékezését célzó szabályozások szükségességét, azt elsődlegesen a rövid távú oszlatkérték megőrzésének céljával fogják tenni.

Összefoglalva: a klímaváltozás katasztrofális következményeinek megelőzéséhez szükséges intézkedések meghozatalára való képtelenségünk elterjedt magyarázata, a közlegelők tragédiája okozta piaci csőd valójában a legkisebb problémánk. Persze létezik a közlegelők klasszikus tragédiája, de ahogy Garrett Hardin negyven évvel ezelőtt megfogalmazta, a közlegelők tragédiájának van megoldása: a „kölcsonös megegyezésen alapuló kölcsonös korlátozás”.⁶⁶ Azok az intelligens, racionális szereplők, akik felismerik a közös természeti források közös kiaknázásának következményeit, képesek az összefogásra, és közös elhatározásból járhatnak el a kizsákmányolás megelőzésének érdekében. És ahogy azt Elinor Ostrom megmutatta, a kis egalitárius közösségekben a közös problémák ilyen kollektív megoldása teljesen megszokott.⁶⁷ Azaz a közlegelők tragédiája önmagában véve nem feltétlenül tragikus. Az alapvetőbb és makacsabb probléma a klímaváltozást gátló szabályozások vesztesei, illetve nyertesei közötti hatalmi kiegyensúlyozatlanságból fakadó politikai válság.

Annak lehetőségét, hogy a hatalmi egyenlőtlenséget tekintsük a probléma gyökerének, egy további kulturális narratíva is akadályozza, s ez a „megtérő bűnös vállalat” történet egyik mellékszálának tekinthető. Ebben az elbeszélésben az erényes zöld vállalatok arra használják gazdasági súlyukat, hogy fogyasztóiknak felkínálják (bár általában felárért) a környezetbarát termékek megvásárlásának lehetőségét.⁶⁸ Kiegyenlíthetjük az utazásunkhoz igénybe vett repülőgép széndioxid-kibocsátását, ha faültetési célra adományozunk egy bizonyos összeget, vagy éppen újrafelhasznált anyagokból készült vállfát vásárolunk a szupermarketben. Egyéni szinten az ilyen termékek kétségkívül járnak némi haszonnal, de kulturális szinten annak az elbeszélésnek a fenntartását segítik, amely eltakarja előlünk a hatalmi egyenlőtlenséget, a probléma valódi gyökerét, mert a klímaváltozást egyszerűen az egyéni akaratok okozta hibának állítja be. Ebben a történetben a nagyvállalat új szerepet kap, az ártatlan brókerét, a szabad piac működésének semleges elősegítőjét, aki az egyéni fogyasztók igényeit elégíti ki azzal, hogy eljuttatja hozzájuk az általuk kívánt termékeket.

Az a roppant hatalom és azok a hatalmas erőforrások, amelyek felett e vállalatok rendelkeznek, kikerülnek az érdeklődés középpontjából. A probléma már nem a hatalmi egyenlőtlenség, hanem a fogyasztó mint károkozó. Észertint ha mindannyian

energiatakarékos villanykörtéket használnánk meg nem óriási városi terepjárókat vezetnénk, minden rendben volna.

A klímaváltozásnak mint az egyéni akarat hibájának elbeszélése a hatalmi egyenlőtlenség problémájának elrejtését szolgálja azzal, hogy visszairányítja a figyelmet a piacra mint a probléma eredetének és lehetséges megoldásának helyére. Ezzel azt a reményt kelti, hogy ha képesek lennénk valahogy finomhangolni a fogyasztói preferenciákat, akkor továbbra is fenntarthatnánk a piac hatékony, a jólétet maximalizáló működéséről alkotott képet.

Ez a történet a közgazdasági törvényszerűségeket figyelmen kívül hagyó két alapvető félreértést tartalmaz.

Először is, az „egyéni akarat” elbeszélése elfelejti megemlíteni, hogy az egyéni piaci igényeket jelentős mértékben a vállalati hatalom formálja, korlátozza vagy kényszeríti ki. A vállalati hirdetések és a vállalati háttérű szórakoztatóipar nagy szerepet játszik a fogyasztói igények alakításában. Ha a reklámok, filmek és tévéshow-k a Smartot állítanak be menőnek a városi terepjárók helyett, több Smart és kevesebb városi terepjáró lenne az utakon. Viszont ha láttuk a *Ki ölte meg az elektromos autót?* című filmet – amely dokumentálja a General Motors döntését, amellyel kivonta elektromos járművét a piacról, látva annak elsöprő piaci sikerét –, akkor egyet kell értenünk abban, hogy az egyéni fogyasztók által kifejezett piaci igényeket a vállalati hatalom korlátozza.

Másodszor, az „egyéni akarat” elbeszélése elfelejti megemlíteni, hogy az egyéni fogyasztók rendelkezhetnek olyan politikai preferenciákkal, amelyek jelentősen különböznek piaci igényeiktől. Gazdasági szemszögből tekintve a klímaváltozás természetesen tükrözi az egyéni akarat hibáját. Mégpedig azért, mert a „közlegelők” tragédiájának eredményeként minden egyes fogyasztó piaci igénye hozzájárul ahhoz, hogy ne történjen semmi a klímaváltozás megakadályozására. De Garrett Hardin már elmondta négy évtizeddel ezelőtt, hogy a közlegelő tragédiáját kollektív cselekvéssel oldhatjuk meg. És ami miatt ez a közös cselekvés lehetséges, az az, hogy az egyének képesek olyan politikai preferenciákat megfogalmazni, amelyek határozottan, radikálisan különböznek piaci igényeiktől.⁶⁹ Lehetséges, hogy nem veszem a fáradságot, hogy energiatakarékos fényforrásokra cseréljem a hagyományos izzókat az otthonomban, mert nem vagyok benne biztos, hogy mások is vennék a fáradságot, ami már valami hatással is járna, ugyanakkor nagyon is támogatnám a törvényhozó olyan előterjesztését, amely mindenki számára kötelezővé tenné az energiatakarékos fényforrások beszerelését.⁷⁰

Valójában ez a kép fejezi ki az amerikai nyilvánosság hozzáállását a klímaváltozás kérdéséhez. Legalább egy évtizede az amerikaiak nagy többsége támogatja az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozására alkotott határozatokat, akkor is, ha azok némi pénzügyi áldozattal járnának. Egy tavaly tavaszi, a Time/ABC News és a Stanford Egyetem által végzett közvélemény-kutatás szerint a válaszolók 87 százaléka az üvegházhatású gázok kibocsátását korlátozó kormányzati rendelkezések mellett foglalt állást.⁷¹ 59 százalék még az üzemanyagadó bevezetését is elviselné, ha az hozzájárulna a globális felmelegedés mérséklődéséhez.⁷² Egy 2003-ban végzett közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak 80 százaléka támogatná az újadó emelését mint a globális felmelegedés mérséklésének eszközét, és 69 százalékuk akkor is az ilyen tervek mellett lenne, ha az az autófenntartás költségeinek emelkedésével járna.⁷³

A hatalmi egyenlőtlenség által okozott politikai válság nélkül ezeket az állampolgári igényeket már régóta a globális felmelegedés lassítása érdekében végzett értelmes politikai tevékenységre lehetett volna váltani.

Mivel emberi jogi tradícióink alapvetően a hatalmi egyenlőtlenség miatti aggodalomban gyökereznek, a klímaváltozással kapcsolatos állítások emberi jogi terminusokban való megfogalmazása kívánatos fordulatot hozhat a vitában, a figyelemnek a piaci zavar helyett a politikai csődre való irányításával. Ahelyett, hogy arról vitatkozunk, hogyan lehet a legpontosabban kifejezni dollárban a klímaváltozással kapcsolatos szabályozások költségeit és hasznát, azon kellene gondolkodnunk, hogyan gátolhatnánk meg a hatalmi egyenlőtlenség által a kollektív döntéshozatali folyamatokban okozott torzulásokat. Az, hogy az északi sarkkörön élő eszkimók az emberi jogi diskurzus nyelvén utasítják vissza az Egyesült Államok kormányának az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozásában mutatott tehetetlenségét, elősegíti, hogy ebben az irányban gondolkodjunk tovább, nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy napvilágra kerüljön az a mély hatalmi és erőforrásbeli egyenlőtlenség, amely a sarkvidék megélhetésért vadászó és halászó népe és a világ leggazdagabb országainak politikáját alakítók között áll fenn. Ugyanez a helyzet a Niger-delta emberi jogait követelő nincstelen lakóival, akik visszautasítják a világ negyedik legnagyobb nyereségét elérő cégének, a Royal Dutch Shellnek azt a döntését és gyakorlatát,⁷⁴ hogy minden egyes nap sok tízmillió köbméter földgázt égetnek el olajfűtőtornyainkon, több üvegházhatású gázt juttatva a légkörbe, mint Afrika összes Szahara alatti országa együttesen.⁷⁵

KONKLÚZIÓ

Ahogy az emberi jogok adták a jogi választ a XX. század legmélyebb erkölcsi kríziseire, úgy a XXI. század legmélyebb erkölcsi krízisére – a klímaváltozásra – adandó válaszban is fontos szerepet játszhatnak. Az emberi jogok alapvetően a gyengéknek és szegényeknek a gazdagok és hatalmasok általi kizsákmányolása és elnyomása elleni eszközként jött létre – hogy erőt adjon Dávidnak a Góliát elleni harcban. A klímaváltozás Dávid–Góliát küzdelemként való bemutatása elsöre furcsának tűnhet a jóléti gazdaság által átítatott társadalom számára. Olyan buzgón görnyedünk számológépeink fölé, hogy a GDP-re vetített százalékban számoljuk ki a felmelegedő bolygó okozta költségeket és hasznokat, hogy teljesen elvesztettük szem elől azokat a realitásokat, amelyek körbevesznek bennünket. A klímaváltozásról mint emberi jogi problémáról való gondolkodás segíthet meglátni, hogy nem pusztán költség-haszon kérdésről, hanem győztesekről és vesztesekről van szó. Arról, hogy kisszámú, de nagy hatalommal rendelkező szereplő meggátolja a politikai rendszert abban, hogy megvédje a nagyszámú, de erőtlen többséget. De talán még ennél is fontosabb, hogy a klímaváltozás emberi jogi ügyként való felfogása komolysággal, felelősségérzettel és erkölcsi súllyal itatódik át, amelynek mindannyiunk számára van üzenete: most valami másról van szó; ez olyan ügy, amelyet a napi politika hangoskodásától és zsi-vájától elkülönítve kell szemlélni, és legjobb énként figyelmét követeli meg.

(Fordította: Kiss Dávid)

JEGYZETEK

1. Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2007: *The Physical Science Basis. Summary for Policymakers*, 2 February 2007., 5, <http://www.ipcc.ch/SPM2feb07.pdf>. (a továbbiakban: *IPCC 2007 Summary*). A jelentés arról tudósít, hogy „nagy valószínűséggel (90%-os biztonsággal) kijelenthető, hogy az 1750 óta zajló, a légkörben felhalmozódó üvegházhatású gázok felgyülemelésével járó emberi tevékenység a felmelegedés egyik okozója”.
2. *IPCC 2007 Summary*, 8.
3. *IPCC 2007 Summary*, 7.
4. Az egyesült államokbeli Fish and Wildlife Service által kidolgozott szabályozási javaslat a jegesmedvéket veszélyeztetett fajnak nyilvánítaná a veszélyeztetett fajokról szóló törvény alapján. Lásd Department of Interior, Fish and Wildlife Service, 12-Month Petition Finding and Proposed Rule to List the Polar Bear

- (*Ursus maritimus*) as Threatened Throughout its Range, 72 Fed. Reg. 1064, 9 January 2007.
5. Chris D. THOMAS: *Extinction Risk from Climate Change*, 427 Nature 145 (2004) (Azt jósolja a középtávú klímaváltozási forgatókönyvek alapján, hogy 2050-re a jelenleg élő fajok 15-37 százaléka kipusztul.)
 6. Bill McKIBBEN: *The End of Nature*, NY, Random House, 1989.
 7. IPCC 2007 Summary, 9, 16.
 8. IPCC 2007 Summary, 17.
 9. *Uo.* Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2001: Synthesis Report, Summary for Policymakers, (a továbbiakban: *IPCC Synthesis 2001*) Question 5 (2001), http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/vol4/english/005.htm.
 10. James E. HANSEN: *The Threat to the Planet. Actions Required to Avert Dangerous Climate Change*, Presentation at SOLAR 2006 Conference on Renewable Energy, Denver, 10 July 2006, <http://www.columbia.edu/~jeh1>.
 11. HANSEN: *I. m.*, 1.
 12. Lásd *IPCC Synthesis 2001*; Donald A. BROWN: *American Heat. Ethical Problems with the United States' Response to Global Warming*, Rowman and Littlefield Publishers, 2002, 92–94.
 13. *IPCC Synthesis 2001*, 12.
 14. *IPCC 2007 Summary*, 7, 16.
 15. BROWN: *I. m.*, 92.
 16. *IPCC 2007 Summary*, 13.
 17. HANSEN: *I. m.*, 6–7.
 18. HANSEN: *I. m.*, slide show at 27.
 19. Nem én vonok először párhuzamot a polgári jogi harcok és a globális felmelegedés problémája között. Lásd Bill McKIBBEN: *Indifferent to Planet Pain*, New York Times, Op-ed, 4 September 1999. („A fehéreknek a tüntetőik testébe, húsába tépő rendőrök látványa okozta érzelmi sokkra volt szükségük, hogy megértsék a feketék mindennapos gyötrelmeit [...] a környezeti helyzet megértéséhez ugyanezt kell megértenünk, ha meg akarjuk tenni azokat a hatalmas lépéseket, amelyeket rövidesen muszáj lesz megtennünk.”)
 20. Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, 7 December, 2005, http://www.ciel.org/Publications/ICC_Petition_7Dec05.pdf. Az Emberi Jogok Amerikai-közi Bizottsága a panaszra válaszolva 2006. november 16-án megállapította, hogy a bizottság elé tárt információk nem teszik lehetővé a számára, hogy meghatározza, „az állítólagos tények az amerikai alkotmány által védett jogok megsértését jelentik-e”. Levél Sheila Watt-Cloutiernek, többek között a P-1413-05. számú panasszal kapcsolatban, 2006. november 16., <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/science/16commissionletter.pdf>. A tiltakozók később meghallgatást kértek, amelyet 2007. március 1-jén tartottak meg. Lásd a Sheila Watt-Cloutier, Martin Wagner és Daniel Magraw által az Emberi Jogok Amerikai-közi Bizottsága főtítkárának, Santiago Cantónnak küldött, 2007. január 15-ei keltezésű levelet. Lásd továbbá az Organization of American States Sheila Watt-Cloutiernek címzett, 2007. február 1-jén kelt levelét. Lásd még Jane GEORGE: *ICC Climate Change Petition Rejected*, Nunatsiaq News, 15 December 2006. http://www.nunatsiaq.com/news/nunavut/61215_02.html.
 21. *Ghemre versus Shell Petroleum Development Co.*, Suit No. FHC/CS/B/153/2005, Order Nov. 14, 2005 <http://www.climatelaw.org/cases>.
 22. Amy SINDEN: *In Defense of Absolutes. Combating the Politics of Power in Environmental Law*, 90 Iowa Law Review 1405 (2005).
 23. Lásd például Kristen H. ENGEL, Scott R. SALESKA: *Subglobal Regulation of the Global Commons. The Case of Climate Change*, 32 Ecology Law Quarterly 183 (2005).
 24. *Philosophy of Human Rights*, ed. Morton E. WINSTON, Wadsworth Publishing Co., 1989, 4–5, 18–19; Tom CAMPBELL: *Rights. A Critical Introduction*, Routledge, 2006, 5–10.
 25. Richard H. PILDES: *Why Rights are Not Trumps. Social Meanings, Expressive Harms, and Constitutionalism*, 27 J. Legal Studies 725, 729 (1998); Frederick SCHAUER: *Free Speech. A Philosophical Enquiry*, Cambridge University Press, 1982, 47–72.
 26. PILDES: *I. m.*, 729.
 27. Christina BROOKS WHITMAN: *Emphasizing the Constitutional in Constitutional Torts*, 72 Chicago-Kent Law Review 661, 669 (1997). (Az alkotmányos jogok meghatározásakor figyelemmel kell lennünk arra a hatalomra, amelyet az állam a joghatósága alatt álló jogalanyok felett gyakorol.)
 28. Lawrence TRIBE: *American Constitutional Law*, West Publishing Co., 1988², 770 (a Bill of Rights által védett jogok „a kormányzati hatalom távoltartásának célját szolgálják némely jelentős területről”); *Stanley versus Illinois*, 405 U.S. 645, 656 (1972) (a Bill of Rights „a védtelen polgárok törékeny értékeinek védelmét szolgálja” a hatalmaskodó kormányzati tisztviselőkkel szemben); *Wolff versus McDonnell*, 418 U.S. 539, 558 (1974) („a megfelelő eljárás alapja az egyénnek a kormányzat önkényes eljárásaival szembeni védelme”). Valójában az egyén és az állam közötti hatalmi egyenlőtlenség kivédését már régóta a jogok központi feladatának tekintik. Lásd Kenneth MINOGUE: *The History of the Idea of Human Rights*, in *Human Rights Reader*, eds. Walter LAQUEUR, Barry RUBIN, Temple University Press, 1979. („Már a kora modern időktől kez-

- dett kialakulni az az elképzelés, mely szerint a szem, a fül és a többi átlagos érzékszerv mellett az emberek »jogoknak« nevezett láthatatlan dolgokkal is rendelkeznek, amelyek erkölcsileg védik őket embertársaik erőszakosságától, és főként attól az államhatalomtól, amelynek a fennhatósága alatt élnek.”)
29. *United States versus Gouweia*, 467 U.S. 180, 189 (1984) (az ügyvédi védelemhez való jogot mint a vádlott és az állam közötti hatalmi egyenlőtlenség kiegyensúlyozásának eszközét említi); *Miranda versus Arizona*, 384 U.S. 436, 460 (1966) (az önmaga ellen felhozott vád elleni védelem mint a „kormányzati hatalom állampolgár felett gyakorolt hatalmának megfelelő mértéke [...] és a megfelelő egyén-állam hatalmi egyensúly megtartásának” eszköze); *Green versus United States*, 355 U.S. 184, 187–188 (1957) a kettős eljárás tilalmának elve „mögött húzódó, az angolszász jogrendszerben mélyen gyökerező elképzelés szerint az államnak minden erőforrásával és hatalmával együtt nem szabad ismételt kísérleteket tennie arra, hogy elítéljen egy személyt egy állítólagos vád alapján, amivel zaklatásnak és költségeknek tennék ki, és arra kényszerítenék, hogy folyamatos félelemben és szorongásban éljen”); Yale KAMISAR: *The Right to Counsel and the Fourteenth Amendment. A Dialogue on “the most Pervasive Right of an Accused”*, 30 University of Chicago Law Review 1, 7 (1962) („Nagyon hasznos a jogszerű büntetőeljárásra úgy tekinteni, mint ami két jelentős értéket képvisel: »Az igazságosság elérését és a hatalom megfékezését«”). Idézi Alan BARTH: *Price of Liberty*, Viking Adult, 1961, 26; William J. BRENNAN, Jr.: *The Criminal Prosecution. Sporting Event or Quest for Truth*, 1963 Washington University Law Quarterly 279, 280 (Brennan amellett érvel, hogy az alkotmányos büntetőeljárás „garanciája a kormányzat ellenőrzése – annak biztosítása, hogy a kormányzat mindannyiunk szolgáltatója, nem pedig ura marad”); Susan BANDES: „*We the People*” and *Our Enduring Values*, 96 Michigan Law Review 1376, 1389, 1391 (1998).
 30. Vincent BLASI: *The Checking Value in First Amendment Theory*, (1977) American Bar Foundation Research Journal 521.
 31. Ruth COLKER: *Anti-Subordination Above All. Sex, Race, and Equal Protection*, 61 New York University Law Review 1003, 1007 (1986); Owen M. FISS: *Groups and the Equal Protection Clause*, 5 Philosophy and Public Affairs 107, 154–155 (1976) (Fiss amellett érvel, hogy az egyenlő jogvédelem elvét tartalmazó paragrafust úgy kell értelmezni, mint amely a folyamatos alárendeltségben lévő, nagymértékben korlátozott politikai hatalommal rendelkező társadalmi csoportok védelmét szolgálja, és nem úgy, mint egy individualista antidiszkriminációs modellt); Kimberlé Williams CRENSHAW: *Race, Reform and Retrenchment. Transformation and Legitimation in Antidiscrimination Law*, 101 Harvard Law Review 1331, 1336 (1988) (Crenshaw azt állítja, hogy az antidiszkriminációs törvény továbbra is lehetővé teszi a feketék anyagi alárendelését, és a „fekete alárendeltség alapvető okainak gyökeres megszüntetése iránti társadalmi elkötelezettség” mellett érvel); Martha MINNOW: *Making All the Difference. Inclusion, Exclusion, and American Law*, Cornell University Press, 1991, 112. („különbséget csak abban az esetben szabad tenni, ha nem fejezik ki vagy nem erősítik meg a hatalom olyan módon történő elosztását, hogy az árt a gyengébbnek és használ a hatalmasabbnak”).
 32. John Hart ELY: *Democracy and Distrust. A Theory of Judicial Review*, Cambridge, Harvard University Press, 1980, 75, 103–179.
 33. Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 1977, 234–235, 275.
 34. Amy SINDEN: *In Defense of Absolutes. Combating the Politics of Power in Environmental Law*, 90 Iowa Law Review 1405, 1472 (2005).
 35. Bruce A. ACKERMAN: *Beyond Carolene Products*, 98 Harvard Law Review 713, 722–723, 740–741 (1985); Richard Davies PARKER: *The Past of Constitutional Theory — And its Future*, 42 Ohio State Law Journal 223, 241–246 (1981).
 36. Cass R. SUNSTEIN: *Interest Groups in American Public Law*, 38 Stanford Law Review 29 (1985).
 37. SUNSTEIN: *I. m.*, 50–51.
 38. Cass R. SUNSTEIN: *The Partial Constitution*, Cambridge, Harvard University Press, 1993, 25.
 39. DWORKIN: *I. m.*, 184–205.
 40. Amy SINDEN: *Power and Responsibility. Why Human Rights Should Address Corporate Environmental Wrongs*, in *The New Corporate Accountability. Corporate Social Responsibility and the Law*, eds. Doreen McBARNET, Aurora VOICULESCU, Tom CAMPBELL, Cambridge University Press, 2007; Steven R. RATNER: *Corporations and Human Rights. A Theory of Legal Responsibility*, 111 Yale Law Journal 443 (2001); Tom CAMPBELL: *Moral Dimensions of Human Rights*, in *Human Rights and the Moral Responsibilities of Corporate and Public Sector Organisations*, eds. Tom CAMPBELL, Seamas MILLER, 2004, 11.; Menno T. KAMMINGA: *Holding Multinational Corporations Accountable for Human Rights Abuses. A Challenge for the EU*, in *The EU and Human Rights*, ed. Philip ALSTON, USA, Oxford University Press, 1999, 553; Nicola M. C. P. JAGERS: *Corporate Human Rights Obligations. In Search of Accountability*, Intersentia Uitgevers N V, 2002; *Liability of Multinational Corporations under International Law*, eds. Menno T. KAMMINGA, Saman ZIA-ZARIFI, The Hague, Kluwer Law International, 2000; Rebecca M. BRATSPIES: „*Organs of Society*” *A Plea for Human Rights*

- Accountability for Transnational Business Enterprises and Other Business Entities*, 13 Michigan State Journal of International Law 9 (2005).
41. Garrett HARDIN: *The Tragedy of the Commons*, 162 SCI. 1243 (1968).
 42. HARDIN: *I. m.*, 1244–1245.
 43. ENGEL–SALESKA: *I. m.*
 44. Amartya SEN: *The Possibility of Social Choice*, 89 American Economic Review 349, 351–352 (1999); Nicholas KALDOR: *Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility*, 49 ECON. J. 549, 550–551 (1939).
 45. Scott DECARLO: *Forbes Global 2000. The World's Largest Public Companies*, Forbes, 31 March 2006. http://www.forbes.com/2006/03/30/largest-public-companies_06f2k_cz_sk_0331forbes2000intro.html.
 46. Mancur OLSON: *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Harvard University Press, 1965, 16–23; Richard B. STEWART: *Pyramids of Sacrifice. Problems of Federalism in Mandating State Implementation of National Environmental Policy*, 86 Yale Law Journal 1196, 1213 (1977) („A nagyipari cégek, fejlesztők, konszernek és mások, akik megpróbálják kikerülni a környezetvédelmi kontrollt, tipikusan a jól szervezett gazdasági egységek közé tartoznak, amelyek bizonyos döntésekben meghatározó szerepet játszanak, [míg a] velük szemben álló, a környezeti minőséget képviselő érdekek olyan egyénekhez köthetők, akiknek a személyes súlya kicsiny, és akiknek rettentő nagy költségekkel kell számolniuk az együttes fellépés megszervezéséhez. [...] A környezeti problémák technikai összetettsége tovább súlyosítja ezt az egyenlőtlenéget azáltal, hogy megfejezi ezeket a költségeket a szűkös, de költséges tudományos, gazdasági és más jellegű technikai információ beszerzésének kötelezettségével”); Kirsten H. ENGEL, Scott R. SALESKA: *Facts are Stubborn Things. An Empirical Reality Check in the Theoretical Debate Over the Race-to-the-Bottom in State Environmental Standard-Setting*, 8 Cornell Journal of Law and Public Policy 55, 64 (1998); Daniel C. ESTY: *Revitalizing Environmental Federalism*, 95 Michigan Law Review 570, 597–598 (1996); Peter P. SWIRE: *The Race to Laxity and the Race to Undesirability: Explaining Failures in Competition Among Jurisdictions in Environmental Law*, 14 Yale Law and Policy Review/Yale Journal on Regulation (Symposium Issue), 67, 101 (1996).
 47. Lásd a 46. jegyzetet.
 48. IPCC *Synthesis 2001*.
 49. Jeremy LEGGETT: *The Ill Winds of Change. As Hurricane Follows Hurricane, the Trillion-Dollar Insurance Industry is Now Waking Up to Global Warming*, The Guardian, 2 October 1992, 29.
 50. James BENNETT: *Warm Globe, Hot Politics*, New York Times 1A, 11 December 1997.
 51. Byrd–Hagel Resolution, S. Res. 98, 105th Cong. (1997).
 52. Michael GRUBB et al.: *The Kyoto Protocol. A Guide and Assessment*, Royal Institute of International Affairs, 1999.
 53. *Big U.S. Industries Launch Attack on Warming Treaty – Big Three Auto Makers, Steelmakers, Utilities are Leading the Charge*, Wall Street Journal A3, 12 December 1997.
 54. *Union of Concerned Scientists, Smoke Mirrors and Hot Air: How ExxonMobil uses Big Tobacco's Tactics to Manufacture Uncertainty on Climate Science*, January 2007. http://www.ucsusa.org/news/press_release/ExxonMobil-GlobalWarming-tobacco.html.
 55. Bob BURTON, Sheldon RAMPTON: *Thinking Globally, Acting Locally. The International Conspiracy to Overheat the Earth*, 4 PR Watch Newsletter (1997).
 56. *Uo.*
 57. Matthew F. PAWA, Benjamin A. KRASS: *Behind the Curve. The National Media's Reporting on Global Warming*, 33 B.C. Environmental Affairs Law Review 485, 500 (2006).
 58. Az EPA (www.epa.gov) 1970 óta működő szövetségi kormányzati intézmény.
 59. Clifford KRAUSS: *Exxon Accused of Trying to Mislead Public*, N.Y. Times, C7, 4 January 2007; Chris MOONEY: *Beware 'Sound Science': It's DoubleSpeak for Trouble*, Washington Post B2, 29 February 2004.
 60. Joseph V. AMODIO: *Al Gore Comes Back, Greener than Ever*, Newsday B4, 22 May 2006; Jeff NESMITH: *Climate Debate Sizzles as Democrats Take Over. ExxonMobil is Accused of Paying Skeptics*, Atlanta Journal-Constitution, 6A, 4 January 2007.
 61. Jeffrey BALL: *Digging In – Exxon Chief Makes a Cold Calculation on Global Warming – BP and Shell Concede Ground as Raymond Funds Skeptics and Fights Emissions Caps – A 'Reality Check' on Kyoto*, Wall Street Journal, A1, 14 June 2005.
 62. David ADAM: *Royal Society Tells Exxon: Stop Funding Climate Change Denial*, The Guardian 1, 20 September 2006.
 63. Alana SEMUELS: *B of A has a Payoff for the Ecosystem: The Nation's Largest Retail Bank is Unveiling a \$20-billion Project to Shrink Energy Use and Address Global Warming*, Los Angeles Times, A12, 6 March 2007.
 64. Daniel C. ESTY: *When Being Green Puts You in the Black*, Washington Post, B1, 4 March 2007. Azok a nagyvállalatok, amelyek nem képesek csökkenteni az üvegházhatású gázok kibocsátását a jövőbeni szabályozások függvényében, nehézségekkel nézhetnek szembe igazgatóik és tisztviselőik felelősségbiztosításának megkötésekor. Jeffrey BALL: *Global Warming May Cloud Directors' Liability Coverage*, Wall Street Journal, C1, 7 May 2003.

65. Steve LOHR: *A Coal Executive with a Clean-up Mission*, New York Times, H2, 7 March 2007.
66. HARDIN: *I. m.*, 1247.
67. Elinor OSTROM: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1990, 2.
68. Claudia H. DEUTSCH: *Attention Shoppers. Carbon Offsets in Aisle 6*, New York Times, H1, 7 March 2007.
69. Eric T. FREYFOGLE: *The Land We Share. Private Property and the Common Good*, Island Press, 2003, 195–197.
70. Mark SAGOFF: *The Economy of the Earth*, Cambridge University Press, 1988, 171–172.
71. Jeffrey KLUGER: *Global Warming Heats Up*, Time, 3 April 2006.
72. Louis UCHETELLE, Megan THEE: *Americans are Cautiously Open to Gas Tax Rise, Poll Shows*, New York Times, A14, 28 February 2006.
73. Jennifer LEE, Andrew C. REVKIN: *Senate Defeats Climate Bill, But Proponents See Silver Lining*, New York Times, A14, 31 October 2003.
74. A Shell 11 milliárd dollár nyereségre tett szert 2001-ben. *Global Policy Forum, Major Oil Companies Among Largest Transnational Companies*, <http://www.globalpolicy.org/socecon/tncs/oiltable.htm>.
75. ENVIRONMENTAL RIGHTS ACTION/FRIENDS OF THE EARTH NIGERIA: *The Shell Report: Continuing Abuses in Nigeria — Ten Years after Ken Siro Wiwa*, 2005, 4–5.